

PECZE FERENC

Adalék két európai kettős államközösség hagyományához

A magyar-horvát és a lengyel-litván perszonálunió

Alkotmány és hagyomány című – Újabb jog- és alkotmánytörténeti tanulmányok alcímmel megjelent könyvének utószavában Ruszoly József összegzi, a közzététel indokait és jelzi tanszegédleti rendeltetését. Jelentős a tárgyválasztással egyidejű alkotmánytervek vonzatában, hogy a történetiség szempontjaira a figyelmet hangsúlyosan ráirányította. Gyűjteményének címadó zárótanulmányában, három 1995. évi alkotmányozási előmunkát jogtörténeti bírálattal, tartalmukat: „mintegy [...] a magyar történeti alkotmány megőrzésre és folytatásra méltó intézményeivel” kívánta szembevetni. Ezzel összhangban joggal kérdőjelezte meg, a lényegileg gyakori alkotmányjog(történet)i, egyik szak kifejezés használatának kifogásolását. Másik esetben pedig „a hazai történeti alkotmányos elvek” archaizálását tartja mellőzendőnek, néhány jelkép egykori mondanivalójára és a külső hatására tekintettel.

Hivatkozik továbbá az akkori szaktárcavezető változatlan bizakodására, aki többször hangoztatta, hogy 1996-ban a „népszavazással megerősített új magyar alkotmány megszülethet” miről a sajtóban több ízben is hírt adtak. E várakozás teljesülése helyett, csakhamar (1997) kiderült: „Azóta a mostani alkotmányozási munkákat politikai zsákutcába jutott” s ez tartósan, végleg igazolt következtetésnek bizonyult. A hivatalos változat tervezetének bürokratikus sodortatása miatt, néhány civil társulati műhely eleve, annak célfolatára és teljes elvetésére hagyatkozott, a tételes megvitatásba bocsátkozás mellőzésével.

A fenti tényekre és gondolatokra vonatkozó eszmecserék, a határon túli vitarendezvényeken és/vagy szakirodalomban (Szabadka, Nagyvárad) egyidejűleg, főként az ezredfordulót követően szintén figyelmet keltettek. Így például a Széchenyi István Stratégiakutató Intézet; a Partiumi Egyetem tanácskozásain; a Nemzet és Haladás stb. (1–6. kötet 2002–2007) kiadványok hasábjain; a Societas Hunyadiana sorozat könyveiben egyaránt visszhangra találtak. Mindezek eszközeivel a múlt – a jelen – a jövő törvényalkotása között, az arányos változás és egyensúly feltételei megteremtésére irányuló indokolt követelményt szándékoztak kifejezésre juttatni.

Mindkét ezúttal áttekintett sokszázados államközösség négy országa alkotmánytörténetére, a huzamosan tartó létezésének gazdag hagyománytárát örökölte; ami az egyetemes európai értékrend része. Közülük a magyar-horvát trónkötelék, az 1091-től kezdődő előzményeket követően, Könyves Kálmán megkoronázásával (dalmáciai Biograd na moru – Tengerfehérvár, 1002) jött létre. A zárai kolostor oszlopfőin R(ex) COLLO-

MANUS MCV szerepel. A koronázás eseményét Oton Iveković: A horvátok Kálmánt királlyá választják című festménye ábrázolja, amelynek részletét Milka Jauk-Pinhak – Kiss Gy. Csaba – Nyomárkay István szerkesztők CROATO-HUNGARICA (Zagreb /Zágráb 2002) borítójára helyezték. Az eredeti teljes alkotást a Horvát Nemzeti Galéria tárlatában idézik meg.

A horvát-magyar és a litván-lengyel együttélés kialakítását, egyaránt uralkodóházak közti házasságkötések révén segítették elő. Előbbinél a nagyarányú feladat eredményességére Árpád-házi Ilona, Lijepa Jelena horvát királyné, míg utóbbinál I. Lajos (Nagy) leányának, Hedvig-Jadwiga és Jogaila litván nagyfejedelemnek, a krakkói Wawelben szentesített frigye (1386) gyakorolták a döntő hatást. Jadwigát, Lengyelország királynőjét 1384-ben koronázták meg; a krakkói egyetem újjászervezését gondozta, egyéb nagyvonalú jótékonyasági munkássága mellett. II. János Pál pápa szentté avatta.

Kálmán adriaparti koronázási eseményeihez hozzákapcsolódva, időbelileg azokat közvetlenül megelőzve, az államközösség keletkezésének másik kétoldalú közjogi alappilléret, a király és a horvát nemzetségek egyezsége képezte. Ennek feltételezett tartalmát utólag, a XIV. századi Qualiter okirat szövegével (azonosították) kapcsolták össze. Egyúttal azidőben az államközi diplomácia, közte a lengyel-litván alkotmánytörténet lapjairól szintén ismert Pacta conventa pontok, közös horvát-magyar szándékot vetítenek vissza, a már akkor igen távoli múltba.

Horvát részről idővel, az éles szembeállással is fenyegető viták alaphozadéka, a két ország dominánsan befogadott államközössége jellegének a perszonálunió fogalmával meghatározása lett. E közjogtörténeti tételt, a szétesett délszláv föderáció kötelékéből önállósult Horvát Köztársaság 1990. december 21-i Alkotmányának preambuluma egyértelműen rögzíti. Voltak akár alaptörvény súlyú esetek, mint a Pragmatica Sanctoról 1712-ben a savor önálló döntése, amelyet Eszterházy Imre zágrábi püspök a pozsonyi diétára terjesztett be, egy évtizeddel a közös törvény elfogadása (1723) előtt. A magyar szakirodalomban másfelől, szaporodtak a területhódítás jogcímén alapuló egybetartozás államszerkezete keletkezésének nézetei. A valójában kétoldalú törekvést megjelenítő és történelmileg hosszantartó együttélés megszakítása, mindkét nemzet rendkívül messzeható hátrányára játszódtott le. E törést végső soron a közép-európai térséget is sújtó, külső hatóerők szándékolt vagy esetleges tévedései eredmény(telenség)ének kell-lehet mindinkább tekinteni.

Az új alkotmányban a hajdani perszonáluniós hagyományértékek kodifikálása, Horvátország szuverenitására fennállott jogait és ezek tényleges érvényesítésére támasztott igényét hangsúlyozza. Ugyanakkor a sok százados múltra visszatekintve, a horvát-magyar államközösség folytonos létezésének kétoldalú, kölcsönösen előnyös történelmi szerepét, az alaptörvény szintjén is kifejezésre juttatja.¹

Lengyelország alkotmánytörténete a lengyel-litván államközösség létrejöttét közvetlenül megelőzően, számon tartja a lengyel-magyar unió 1370–1382 éveinek időszakát. A krónika fejezetcímként a „Panowanie Ludwika I Wegierskiego (1326–1382) z dynastii Andegawenow” tételt prezentálja. Szövegszerűen pedig a „Polska i Wegry polączone zostaly unia personalna” a kettős monarchia 12 évtartamra, országaink per-

¹ A napjainkig nyitott Pacta conventa eredetvitához v.ö. KRISTÓ Gyula, ENGEL Pál és MAKK Ferenc (fő- és szerk.): *Korai magyar történeti lexikon* (9–14. század) Akadémiai Kiadó. Bp., 1994. Jerzy BOROWIEC – Halina NIEMIEC: *Dzieje Polski w Datach*. Warszawa, 2005. Jelentősek még BAJZA József, Waclaw FELCZAK, FERDO ČULINOVIĆ, HEKA László, ROKAY Péter, MIRCICS Károly könyvei és egyéb munkái.

szonáluniója fennállásának tényét rögzíti. A közös uralkodónk ottani jelentőségét, a dinasztikus örökség a jövőre nézve is, a majdani unióban megerősíti.

A lengyel-litván államközösség, a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség perszonáluniója 1386-ban jött létre. Kereken négy évszázadig tartó fennállása végül, Lengyelország osztrák-porosz-orosz (második) felosztását közvetlenül megelőzően 1791-ben szűnt meg. Létrejött a fentiekben már jelzett dinasztikus házassághoz kapcsolódott, amit követően Jogaila litván nagyfejedelem a lengyel trónra lépett. Az államközösség szétválásának drámája mindkét nemzet történettudatában nyomasztó örökséget hagyott, az anyanyelvhasználat és területek, Vilnius hovatarozása kérdéseiben. Mindkét ország részéről vannak tudományos és diplomáciai megnyilvánulások a múlt kedvezőtlen hagyatékának feloldására, a négy évszázadnyi közös örökség értékeinek méltatására.

Közülük a hazánkban történt egyik protokolarisan és érdemben egyaránt kiemelkedő, ezeket a törekvéseket tanúsító eseményre utalunk. Hozzákapcsolódott külön eszmecsere a két európai államközösség rokon vonásairól és természetesen számottevő különbségeiről, amelyek többszázad folyamán egyazon időben és szomszédságban léteztek. A litván-lengyel közös múltrendezési egyeztetések, a tágabb közép-európai térség többnyire művileg gerjesztett feszültségeinek tényszerű belátásos értelmezését is előmozdítja.

Európa első kartális alkotmánya, a lengyel sejm kodifikációja alapján 1791. május 3-án született: Ustawa rzadowa – Prawo uchwalone Dnia 3 Maia, Roku 1791 felirattal készült archivális oklevél tanúsága szerint. A méltán európai egyetemes történeti jelentőségű kodifikáció összefüggött Lengyelország 1772-ben kezdődött, 1793-ban folytatódott, 1795-ben zárult májmas (Oroszország, Poroszország és Ausztria között) felosztásával. Ugyancsak a május 3-i alkotmányhoz kapcsolódik a lengyel-litván perszonálunió megszűnésének sorsfordulója, ami államszervezeti és térbeli hatóságát csorbította, miközben utóbb a két ország viszonyában gyakori feszültségek forrása lett.

Mindezek folytán az 1791. évi jelentős történeti értéket képviselő alkotmány, a joggyakorlati alkalmazáson kívül maradt és emlékezete feledésbe merült. Így az európai elsőség szerencséje rendszerint, az 1791. szeptember 3-án elfogadott francia alkotmányt fémjelzi, jóllehet egész évig (1792. augusztus 10.) sem volt hatályban. Az ismert voltából fakadó hatása, a lengyel chartáénál természetesen messzemenően szélesebb körben terjedt, ami ennek alkotmánytörténeti hagyományértékét nem ronthatja. Ezért teljesen indokolt a május 3-i Alkotmány hagyományának és történelmi tanulságainak ébrentartása, valamint az európai egyetemes alkotmánytörténet színterén leendő tudományos feldolgozása.

Joanna Stempinska úrnő, a Lengyel Köztársaság budapesti nagykövete és Vilma Dambrauskiene úrnő, a Litván Köztársaság itteni ügyvivője hazájuk nemzeti ünnepe, illetve állami ünnepe alkalmából Budapesten az Uránia Nemzeti Filmszínházban 2009. május 5-én, programmal egybekötve fogadást adtak.² Az esemény a nemzetközi protokoll mellett, európai egyetemes alkotmánytörténeti kiemelkedő értékeket is hordoz, mint Lengyelország és a fentebbiek szerint, egyúttal Európa első chartális alkotmányának hagyományára történt egyetértő emlékezés. Ugyanakkor kodifikálta a szakítás tételét: „Zlikwidowano odrebnć Korony i Litwy” a lengyel-litván államközösség többévszázados összetartozásának felbontását. Ennek a hajdani kényszer-döntésnek

² Eredeti meghívó lengyel, magyar, litván és angol nyelven; Konstytucja 3 Maja 1791. Warszawa, 1981.

kölcsönösen elfogadott gyógyírja lett, a két állam mai képviselőinek jelképes és egyben érdemi kézfogása is.

Lengyelország Nagykövetsége Budapesten hazánkat közvetlenebb módon is érintő történelmi tárgykörökre nézve, kezdeményezett egy nemzetközi konferencia megtartását. A második világháborút megidézve, a lengyel menekültek tömeges magyarországi befogadása és szándékaik alapján, a továbbvonulás útvonalának megnyitása, máig emlékezetes támogatás volt. A budapesti tanácskozáson magyar, lengyel, román, angol előadók és mások léptek fel a 2009. szeptemberi rendezvényen. Mindezek a szűkebb témaválasztást meghaladó hatást kelthettek, a közép-európai országok gyakori történelmi kiszolgáltatottsága miatt, az egyetemes európai tanulságainak tárgyszerű megítélése érdekében. Jogos következtetés, hogy a két államközösség léte alapvetően a külső nagyhatalmi érdekek önkényes érvényesítésének esett áldozatul. A lengyel-litván unió sorsát Lengyelország (hármás) felosztása a 18. századvégen; a magyar-horvát uniót Magyarország területei nagymérvű (négytáji) elcsatolása a 20. századelőn pecsételték meg. Horvátország úgyszintén, a délszláv államban, szerb királyi diktatúra elnyomását volt kénytelen elviselni.

Lengyelország és Litvánia államok dualizmusa különös figyelemre készlet bennünket, miután Magyarország és Horvátország perszonáluniójával évszázados időpárhuzamban léteztek. Ekorozban államszerkezeti sajátosságaik és térbeli-földrajzi különbségek mellett, számos rokonzonvont és uralkodói kapcsolatokat mutatnak. Hozzá tartozott az alkotmány tárgykörének hajdani kezeléséhez, a korszínvonalnak megfelelő szakismerek elsajátítása és ennek tanintézeti háttere. Mindkét államszövetség négy országának egyetemtörténete: a tudomány művelése és oktatómunka igazolja, hogy a történelmi alkotmányok kölcsönhatását elősegítették. E többszázados fejlődés vonal mostani alkotmánytörténelmi tárgyunk vázlatához is lényeges tanulságokat szolgáltat a közös hagyományok feltárásához.

A múlt alkotásainak rendkívüli jelentőségét jól szemlélteti a krakkói Jagelló Egyetem (Uniwersytet Jagiellonski) hagyománykincse, amelyet az 1364. évi megalapítása óta felhalmozott. Hamarosan követi Nagy Lajos király pécsi egyetemlétesítése (1367), amelynek többkarú szervezett működése bizonyos, viszont megszakadásának ideje nem. A vilniusi akadémiát-egyetemet Bátori István lengyel király és litván nagyfejedelem 1579-ben hívta életre. A nagyszombati egyetem egésze 1635-ben, míg a jogi kara 1667-ben keletkezett.

Horvátország felsőoktatása a Neacademia Zagradiensistől (1669) kezdve, a zágrábi egyetemalapítás (1874) után, a magyar történelmi alkotmány kutatásának és oktatásának műhelyei voltak. Az impériumváltás leépítései mellett is, a Hármaskönyvről tankönyv 1929-ben jelent meg, míg a „horvát és szerb vidéken hatályos volt Tripartitum rendelkezéseit” 1945-ig tanították. Délvidéki jogszolgáltatásban pedig a bíróságok az 1930-as években is helyenként részlegesen alkalmazták. A vilniusi egyetemalapítástól, a krakkói modell szerinti jogok és kötelezettségek érvényesülésére vonatkozó előírásokat hoztak, valamint a gyakorlatban alkalmazták.³

³ V.ö. J(onas) KUBILIUS (főszerk.): *Academia et Universitas Vilnensis*. Mokslas, Vilnius, 1979. Bátorynak az eredeti hasonmás alapítólevele csatolmány. Adam VETULANI: *Poczatki wszechmicy krakowskie*. In: *Czasopismo Prawno-Historyczne* 1964.t. XVI. Uő.: *A pécsi, a krakkói és a bécsi testvéregyetemek alapítása*. Manuscriptum 1967. Jaroslav ŠIDAK (főszerk.): *Spomenica u povodu proslave 300 godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*. Zagreb, 1969. CSIZMADIA Andor: *L' Université de Pécs au moyen age* In: *Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata* 1965. PECZE Ferenc: *Beitrag zur Geschichte der ungarischen*

Magyarország és Horvátország történeti alkotmányai, a 20. század első negyedéig terjedő évszázadok folyamán, szuverén és közvetlen szomszédos államok gyümölcsöző kölcsönhatásában fejlődtek. Ebben a folyamatban a mi jogintézményeinknek a horvát államszervektől, a jogtudomány és közélet részéről való befogadás játszott döntő szerepet. Időközben témavázlat készült Werbőczy Hármaskönyve horvát recepciójának nagyobb tanulmányban leendő kifejtéséhez.⁴

A horvátok már Könyves Kálmán 1102-ben Tengerfehérvárott (Biograd na moru, Alba ad mare) való megkoronázását, az államközösség mibenlétéről szóló egyezmény létrejöttéhez kötik. A keletkezési-tartalmi vitáktól eltekintve, ez a Pacta conventa az egykori oktatási-nevelő hatásával később is, az alkotmánytörténeti irodalomban fontos hagyományértéknek minősült. Későbbiekben a szerb-jugoszláv éra (1918–1941; 1945–1990) korlátozásai, e tudományos kérdés horvát felfogása taglalását hátrányosan befolyásolták. A történelem-hamisítások miatt, néhány fenti rövid utalást ehelyt szakirodalommal és egyéb mérvadó tényekkel kellett bővíteni.

Kálmán király névbetűit Zadar (Zára) városa egyik templomának oszlopfőin, emlékeztére, 1005 évi korjelzettel maradandóan kőbe vésték, amint elől az eredeti változatot idéztük. A horvát és a magyar szerzőknek az államközösség jellegét érintő alkotmányfelfogása, a 19-20. századforduló előtt részkérdésekben vagy jelentős mértékben szétnyílik és esetenként szembe is fordul. Az unióalapozás folyamataira, a koronázás alternatíváira, a Pacta conventa, Quallier tárgykörére.⁵

Stjepan (Stipe) Mesić horvát államelnök a Pacta conventa becsét 2000-ben Dalmáciában látogatásakor magasra emelte, minthogy szerinte annak elfogadása nélkül a horvátok tájainkról kivesztek volna. Mádl Ferenc, akkori köztársasági elnökünk kíséretében utóbb, a Magyar Tudományos Akadémia kupolatermében kapcsolatainkról előadást tartott.⁶

A magyar történeti alkotmány külföldi fogadtatását huzamosan terhelte F. Palacky cseh történésztől hirdetett és követőire talált tévhit, hogy a Honfoglalás a szláv településeket szétválasztotta volna. Ezt azonban a szerbbarát francia történész a Sorbonne-on doktori értekezésében, még a Millenium előestéjén tényszerűen ellenérvelte.⁷ A szerző kimutatta, hogy a feltételezett szláv egységet az avarok és a bolgárok már korábban megbontották. Másoldalról a magyarok a környezetükben élő szlávokat a bizánci, a török hatalmak uralma és egyéb támadások elleni küzdelemben segítették.⁸

A magyar történeti alkotmány külföldi hatásának egyetemttörténeti összefüggéseiben, a középkori veszprémi Studium generale létezésére kell utalni. III. Béla (1172–1196) általi – nem datálható közelebbi évszámmal – alapítása és a megszűnése (1275) között, a működési időszakra kevés egykorú eredeti irat maradt. Mégis lényeges támpontok a jogügyek írásbeliségének bevezetése (1181) és a kancellárságról (1185) két

Universitátsjurisdiktion. In.: Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellonskiego CCCCXI. Prace Prawnicze LXXIII. Warszawa – Krakow, 1976.

⁴ V.ö. Societas Hunyadiana sorozat 13. könyve. Budapest, 2008.

⁵ V. ö. DEÉR József: *A magyar-horvát államközösség kérdései.* Budapest, 1931. Mezey Barna (szerk.): ECKHART Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet.* Osiris. Budapest, 2000. HEKA László: *Horvát alkotmány- és jogtörténet* I.r. JATEpress. Szeged, 2000.

⁶ V.ö.: Stjepan MESIĆ: *Jugoszlávia nincs többé* (Kako je srušena Jugoslavija). Helikon. Budapest, 2003.

⁷ Émile HAUMANT: *Quid detrimenti ex invasione Hungarorum Slavi ceperint.* Parisiis, 1894.

⁸ V.ö. ROKAY Péter (szerkesztőbizottság elnöke): *A Honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság – 1100 godina doseljenja Madjara i Vojvodina.* Forum Könyvkiadó Újvidék – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Beograd, 1997.

oklevél. Ugyanakkor a korabeli közvetett okmányok és a máig tartó évszázados viták hozadéka (IV. Ince pápa 1246-os bullája; IV. László király 1276-os oklevele) érdemi támpontokat nyújtanak. Előbbit Bónis György hamisítványnak ítéli, de résztény közlése is lehet benne okszerű alapon. Utóbbi szerint az oktatást „prout Parisiis in Francia” folytatták, miközben „az ország jogának megőrzését szolgáló jogtudomány művelése első rangra” emelkedett.

Más országokbeli szerzők egyetemtörténeti tanulmányai ismételten, érintőleg vagy behatóan foglalkoznak a források újraértékelésével. A torinói Rodolfo Sacco a prágai Právnik akadémiai folyóirat hasábjain 1969-ben, míg a szlovák Peter Ratkoš a Slovenska archivistika és a Századok lapjain tárgyilagos véleményét fejtette ki, a további kutatást fontosnak jelölve.⁹

A magyar történeti alkotmány horvátországi befogadásának és jogrendszerébe át-emelésének egyik korai alapvető eseménysora Werbőczy Hármaskönyvének, kaj-horvát nyelvre 1574-ben megvalósult fordításához fűződik. E feladat a szakterminológia korabeli fejlődése szintjén, rendkívüli nehézségekkel szembesült. Az utókor a megvalósítáért kiérdemelt palmaágot, Ivan Pergošić (Ivannus Pergossich) fordító emlékének szentelheti. Mostani témánk szempontjából, a teljesítmény azért is lényeges, mivel évszázadok pályáivén gazdagodva, országaink 1868. évi kiegyezése után, a jogtudományi kölcsönösség intézményes kifejezést öltött. A zágrábi egyetem (Sveučilište) megalapításától (1874) a Jogi Kar tanszékeinek tárgyai a kettős államkötelék összetartozását tanúsítják. Ilyenek például a Jus Civile Croatico-Hungaricum; a Jus Publicum Croatico-Hungaricum; a Statistica Monarchiae Austro-Hungaricae és mások.¹⁰

Lengyel szakirodalmi források alapján, bevezető soraink vázolták a magyar-lengyel perszonáluniót (1370–1382) követő lengyel-litván dualizmus létrehozásának, uralkodói szintű mozzanatait. Mindkét oldalon ezek folyamatában, a korabeli államszervezet központi testületei befolyást gyakoroltak vagy döntéshozó szerepet játszottak. A hamarosan kialakult utódunióban (1385–1386), Litvánia önállóságát megtartotta és a lengyel trónra a Jagelló-házat alapító litván Jogaila nagyfejedelem lépett. A kettős államszervezet kormányzatának kezdetben hézagossá szabályozása, a 15. századelőre előnyös változásokon ment át. A perszonálunióban a két ország egymás közti viszonya később hullámlóan alakult, ami az együttélés folytatásának esélyét csökkentette. Ennek következtében a lublini unió (1569), Litvánia eredetileg érvényesült szuverenitásának hanyatlását mélyítette, valamint a kettős egyensúlyt megtörte; az ország a lengyel államhatalom alárendeltségébe került.

A tartósan fennállott lengyel-litván együttélésben a mellőzhetetlen vitákban-ellentétekben, a fentemlített vilniusi egyetem folytatólag lényeges feladatokat töltött be. Stefan Batori (István) lengyel király és litván nagyfejedelem, az alapítólevelének tétélein (1578. július 7.) túlmutatva, a város addigi kollégiumát, az egyetemi rangú intézmények hagyományos jogosítványaival ruházta fel. Köztük az 1579. áprilisi adománylevél kiemeli az immunitást, a szabadságot és az előjogokat másik egyetemek, különösen az akkor két évszázados krakkói univerzitas példájának hasznosítását.

⁹ V.ö. BENKE József: *Az ó- és középkor egyetemei*. Pécs, é.n. Societas Hunyadiana könyvsorozat több kötete a kérdés részleteiről írásokat közölt. KRISTÓ Gyula (főszerk.): *Korai Magyar Történeti Lexikon* (9–14. század). Akadémiai Kiadó. Budapest, 1994.

¹⁰ V.ö. PECZE Ferenc: *A Jus Publicum Croatico-Hungaricum és a Jus Administrationis Croatico-Hungaricum a horvát egyetemtörténeti irodalomban*. In.: *Jogtudományi Közöny* 2000. 7. p.

Egyúttal a magiszteri, doktori, licenciátusi és egyéb azidőben rendszeresített tudományos fokozatok odaítélésére jogosít. Elrendeli az egyetemi jurisdictiót a professzorok, doktorok, diákok stb. számára, valamint ugyanóket az egyházi vagy világi bírászkodás alól is mentesíti.

Gergely pápa bullája 1579. október 30-án kelt, korszokás szerinti elhatározásával megerősíti a vilniusi egyetemnek az alapító oklevélben rögzített jogait. A teológia és a filozófia, valamint az etikai, a görög tudományok tanulmányozásához, az oktatómunkával együtt kinyilvánítja hozzájárulását. Ráadásul kiemeli, hogy a Litván Nagyhercegség számos városa sorában, az egyetem székhelyének Vilnius a legalkalmasabb választás volt. „Örvendetes volna a mi legkedveltebb fiunk, Stefan Lengyelország dicső királya” számára, minderről a sejmnek nyilvános közegyetértést előterjeszteni. Ezek a körülmé-
kintő megállapítások, a két ország szuverenitását és egyúttal uniója változatlan alappil-
léreken leendő fennmaradásának eszmeiségét fogalmazzák meg.

Fontos eseményt tanúsít az európai egyetemes alkotmánytörténet tárgykerében, Vladislav Vasa litván nagyfejedelem és lengyel király jelzettel az 1641. október 11-i oklevél tartalma. Ebben a közös uralkodó a vilniusi egyetem tantárgyainak, külön fakultások irányába mutató újabb stúdiumok bevezetéséről rendelkezik. Így az addigi filozófia és teológia oktatásán kívül, a kánonjogot, a civiljogot és az orvostudományt is tanítani kellett. A felvilágosodás eszméjére alapozott első európai minisztériumot, a Nemzetnevelési Bizottságot, a litván – lengyel sejm határozata 1773. október 15 – én hozta létre.

A vázolt folyamatok rávilágítanak a lublini változás előtt, a lengyel-litván államközösség alanyainak tényleges egybetartozására, de annak állandó gondozását ugyancsak fontos feladatnak tartják. A mostaninál jóval tágabb teret követelne, a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség közös egyetemalapítása előnyeinek és/vagy hátrányainak, a két nemzet közti arányait mérlegre tenni. Eltérő közjogi szinteken, Stefan Batori király (nagyfejedelem), mégis közös uralkodójuk, a távolmaradt eredeti hazájára: Erdély sorsára is rendszerint figyelmet szentelhetett. A két új országlásának, többnyire nem könnyűszerrel kezelhető külkapcsolatait és belső helyzetét kormányozó eredményei elismeréssel találkoztak. Mintegy nagyhatalmi államgondjait és a kettős unió összetartozását egyensúlyban uralni, szintén képesnek bizonyult; a királynéülkülség (bezkrolowie) ingatag viszonyaiban (1572–1573) és a Pacta conventa (1573. május) kötelmeinek „öröksége” terhével.

Litvánia hatalmának gyors emelkedése – írja Hóman – Szekfü szerkesztésében Hóman Bálint „a féltékeny Lengyelországgal szükségképpen ellentétet” gerjesztett. E határszéli „háborúskodásuk révén került Litvánia vonatkozásba Magyarországgal” az államhatárok hullámzó eltolódásai folytán is. Főtenyező ebben, hogy I. Lajos (Nagy) szövetségese és szerződésileg kijelölt örököse volt „Kazimier Wielki – Korona Królestwa Polskiego (Corona Regni Poloniae)”, trónjának, majd a közeli 1370-ben uralkodója lett.¹¹

Az itt hivatkozott könyvsorozat ötkötetes változatában, Szekfü Gyula tollából a további történések nyomán, a trónutódlás lényeges összefüggései kerekednek ki. Erdély nem független – írja a szerző – „be van fogva a lengyel király szekerébe”, aki azonban Erdély érdekében féltő gondossággal irányítja. „Báthory István a lengyel trónon is, me-

¹¹ HÓMAN Bálint – SZEKFÜ Gyula: *Magyar Történet*. II. Budapest, 1936. 165. p. Dzieje Polski w Datach, i.m. 57–62. pp.

lyet a széltoló Valois Henrik futása után [...] a nagyurakkal szemben a lengyel köznemesség” kölcsönzött neki, magyarnak és erdélyinek is megmaradt. Befogta szolgálatába urak és nemesek százait, közkatonák, székelyek ezreit; hadjáratait velük harcolta végig”. Lengyel- és Erdélyország „kettősét egyesé tehetni a török offenzívája nélkül” a megmaradásunk útja, amint a király Kendy Sándornak Krakkóból írja.¹²

A lengyel-litván együttélés 1386-ban perszonálunióként keletkezett, később a közvetlenebb államkapcsolat létrehozásának elgondolásai is megnyilvánultak. Fordulatot a lublini unió hozott 1569-ben a két állam kapcsolatának, a közös döntéshozó testületek megalakításával és az előzőnél feszezebb szervezeti egybefűzésével. Ezt az átalakulást a Lengyel Királyság és Litván Nagyfejedelemség egész térségének, egyetlen államban összevonását meghatározó szerződésnek is tartották. A lublini határozat szerint, a két országba közösen választott államfő, a király uralkodik. Emellett közös sejmec (parlament) hoznak létre és egységes pénzt vezetnek be. Az államegység kialakítását, a lengyel befolyásnövekedést aggodalommal fogadó litván nemesség is elfogadta, a svéd és orosz külső hatások miatt. Litvánia megtartotta saját törvényeit, közigazgatását, kincstárát és hadseregét; emellett Lengyelország túlsúlya vagy erre irányuló szándékok időnként érvényesülnek. A beolvasztásról vallott nézet mégis eltúlzott, mivel uniójuk létének a korszakban nem jelentéktelen ténye – amint már fentebb láttuk – a litván (Jogaila-Jagelló) uralkodóház történeti művéhez is fűződik. Ennek valóságos és hagyományértékét megemeli az önjogúság főbb alkotmányos elemeinek érvényesülése és országuk jogrendjének, államszervezetének stb. további folytonos hosszan tartó működése.¹³

A lengyel-litván unió közös uralkodója, Stefan Bátori néven király és nagyfejedlem, a két ország együttélésének kiegyensúlyozott fejlődése érdekében teljesítette hozzáértően kormányzási feladatait. Vilniusi előlvázolt egyetemalapításán kívül, ugyanezt szolgálták egyéb nagyjelentőségű bel- és külpolitikai intézkedései. A túlnyomólag nyugatiakból és erdélyiekből szervezett hadsereggel, IV. (Rettenetes) Iván seregét háromízben (1579-1580) legyőzte és Livóniát (ered. a finnugor lívek lakta) a királyi Lengyelországhoz visszacsatolta.

Gieysztor akadémikus és szerzőtársai a hivatkozott könyvükben nehezményezték, hogy az uralkodó szülőházaja honosainak közreműködésével, Krakkóban Erdélyi Kancelláriát szervezett, az otthoni teendők intézésére. Vezetői Berzeviczy Márton és Kovacsóczy Farkas voltak; a volt fejedelem rendelkezéseit 12 tagú tanács, majd triumvirátus hajtotta végre. Előbbi földije utóbb lengyel báróságot kapott, a francia udvarban követ; új hazájában családot alapít. Kétségtelen egészében, hogy a szülőháza javára végzett munkásság szintén közös érdekű kereteit, különösen az uralkodó esetében, az alkotmányos feladataik megoldásának arányai túlszárnyalták.

Nagyszabású gondolat volt a Baltikum és az Adria tájai közti térségben, több ország népeinek összefogásával Habsburg- és törökellenes államszövetség megvalósításának szándéka. Ennek résztvevői Lengyelország, Litvánia, Erdély, Magyarország és Horvátországot beleértve; földrajzilag összefüggő hatalmas terület vonzásköre (16. század) kisebb területei népességével karöltve. A magyar-horvát államközösség már akkor félezerdes együttélése tartópilléreit visszaigazolja, az itt bemutatott Werbóczy Hármaskönyvnek, a horvát Pergosic (Ivannus Pergossich) tollából 1574-ben készült

¹² HÓMAN – SZEKFÜ: III. 311-312. p.

¹³ V.ö. GIEYSZTOR – KIENIEWICZ – ROSTWOROWSKI – TAZBIR – WERESZYCKI: *Historie de Pologne. Éditions Scientifiques de Pologne. Warszawa, 1972.*

fordítása. Ennek jelentős eredménye csaknem egybeesik, az északi végeken Lengyelország és Litvánia közös uralkodójának Vilniusban megvalósított (1579) ismert egyetem-alapításának idejével.

A lengyel király és litván nagyfejedelem mintegy föderációs terve elenyészett a hatalmas földrajzi kiterjedése és uralmának alig évtizednyi (1576–1586) rövid időtartama miatt. Nagy különbséget mutattak a litván-lengyel és a magyar-horvát államközösségek alkotmány- és jogrendszerei elmélete-gyakorlati összehangolásának folyamatai. Ebben lényeges szerepet játszottak a kettő kezdete idejének több évszázadnyi, továbbá tartamának úgyszintén meghatározó jelentőségű eltérése. A liberum veto a 17–18. századi lengyel parlament egy tagjának joga, hogy a „nie pozvalam” szavazatával a törvényjavaslat elfogadását megakadályozhatja.

A középkori lengyel szokásjogi jogforrások gyűjteményének gondozói sorában kiemelkednek, a magyar-lengyel alkotmány- és jogtörténeti együttműködés kölcsönös rendezvényein és/vagy kiadványaiban közreműködő kutatók. Köztük a számunkra is előadásokat tartó Adam VETULANI, Zdislaw KACZMARCZYK, Boguslaw LEŚNODORSKI és más alkotók néhány művére utalunk. Két előbbi szerző egyik szerkesztőmunkája: *Starodawne prawa polskiego pomniki – Pomniki prawa polskiego*, Dział 3. *Prawomiejskie*. Wrocław, 1959. A radomi sejm ajánlására, a *Commune incliti regni Poloniae privilegium* királyi megbízásra, az ország jogának a bírósági eljárásban való alkalmazás céljából 1505-ben készült. Ezt Jan LASKI (1445–1531) kancellár nevében szereplő Statut laskiego jogok és privilégiumok gyűjteményt, a törvényhozás egyidejűleg meg is erősítette. Radomban a jogrendszer legfelsőbb szintjén, a nemesség a *Nihil novi* (*Nic Novego*) alkotmányt fogadta el, országa alapvető törvényének. Ebben kinyilvánította ugyanakkor, hogy a rendi testület hozzájárulása nélkül, a sejm semmilyen jogot a jövőben nem alkothat.¹⁴

Litvánia és Lengyelország vagy Horvátország és Magyarország államközösségei egymással, valamint külállamokkal országhatár változásokat idéztek elő háborúval, de gyakran békés úton rendeztek. Ritka eset, mikor Zsigmond király az adriamenti Dalmáciának a Velencétől való bekebelezés kivédéséről gondoskodik; hadviseléssel és területáldozattal egyaránt számol. A szepesi 13 város (Igló, Szepesbéla, Szepesvárálja, Podolin, Poprad stb.) a lengyeleknek elzálogosítva, az uralkodó 1412-ben átengedett. Az „ideiglenes” állapot évszázadokig tart, ami Mária Terézia diplomáciai erélyével szűnik meg az 1769. évi visszacsatolással. Összefügg a közeli 1791-el, a lengyel-litván unió megszakításával és Lengyelország feldarabolásával is. Partium megyéinek (Bihar, Zaránd, Máramaros, stb.) és egyéb területrészek hovatarozását több törvény, mint 1715:92.; 1741:18.; 1792:11. tc. meg a népképviselési választójog (1848:5. tc.) rendelkezései szabályozzák. Utalhatunk a lengyel-litván vitakörben, Livónia visszacsatolására vagy Vilnius és környéke területei ismételt határváltozásainak kényes következményekkel járt megoldásaira.¹⁵

¹⁴ Vő. Jerzy BOROWIEC – Halina NIEMIEC: *Dzieje Polski w Datach* i.m. 80. p. Adam VETULANI: *A pécsi egyetem, valamint a krakkói és a bécsi testvéregyetemek alapításának körülményeiről*. In.: Csizmadia Andor (szerk.): Jubileumi tanulmányok. Pécs, 1967. Leslaw PAULI: *Strafsystem der Franciscana*. In.: *In der Judicatur der Krakauer Gerichte in der Zeit der Freistadt*. In.: *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellonskiego CCCCXI*. Prace Prawnicze, Zeszyt LXXIII. Warszawa – Kraków, 1976.

¹⁵ Vő. Jerzy BOROWIEC – Halina NIEMIEC: i.m. 69., 145., 152–154. p. PECZE Ferenc: *Magyar államhatárok XX. századi változásainak alkotmánytörténeti mérlege*. In: *Societas Hunyadiana* 12. köt. Budapest, 2006.

Litvánia földrajzi kiterjedése hódításával egy időben, a leendő uniótársának területnagyságát számottevően meghaladta, viszont a központi államszervezetet, az Árpád-ház után csakhamar szintén kihalt Piast-ok hatásosabban kormányozták. A litvánok a baltikumi térségben, finnugor etnikumok környezetével maguk mellett, kisebb fejedelemségeiket összevonva növelik szervezettségüket. Az ezredforduló táján (1008) készült évkönyvben, még a Kijevi Nagyfejedelemség kötelékébe tartozóként, a litvánság sajátosságai hordozójának jegyezték felismert szokásaikat.¹⁶

A litvánok időközben a lettektől elkülönültek és az addigi fejedelemséget az 1200-as évek derekán, a töredék államképződményeket egyesítve, a nagyfejedelemség szintjére emelték. A jelentős területgyarapodás révén Gediminas nagyfejedelem (1316–1342) uralma alatt, a korábban laza részegységek rendezett erőttöbbletével, az ország középhatalmi adottságokat szerez. Egyúttal Litvánia is az unióalkotás küszöbéhez érkezik, aminek folyamatát a litván Jagiela-Jagelló lengyel dinasztiaalapítást, Lengyelország oldaláról fentebb megvilágítottuk. A két ország államközösségének további történeti eseményei, egészen az unió 1791-ben végbement és a május 3-i Alkotmányban kodifikált felbontásáig egybeestek.

Litvániának történelmében legnagyobb területe, a Baltikumból egészen a Fekete tengerig húzódó, jelenleg nagyrészt orosz, bjelorusz, ukrán földek, akkori tatárokkal is bővült lakosságát fogta össze. Az ország fővárosának a kormányzat szolgálatából adódó feladatait, Vilnius városa töltötte be. Jogaila, Litvánia nagyfejedelem, a lengyel-litván államközösségben, a Lengyel Királyság trónjára lépett. Leszármazottjai a magyar-horvát perszonálunió 1440–1444; 1496–1526 és a cseh királyság 1471–1526-ig húzódó időszakok tartamára, Jagelló dinasztia néven uralkodói lettek.

A négy államnak és két uniójának alkotmánytörténeti hagyománykincse, rendszerint valamely jeles évforduló alkalmával vagy újabban az Európai Unió szervezeti-szerkezeti továbbépítésekor vált ki érdeklődést. Előbbinek egyik kölcsönös tájékoztatását is elősegítő példája, a lengyel szerző tollából a magyar-horvát államközösség fontos alkotmánytörténeti eseménysoráról írt, s az évszázados fordulóra megjelent könyve. Az évfordulós visszatekintések a horvát történetírás (Zrínyi és Európa), az irodalomtörténet vagy más szakágak kiadványaiban láttak napvilágot. Waclaw Felczak lengyelországi kiadású művében az 1868:I. horvát, 1867:XII. magyar kiegyezést kodifikáló alaptörvényt dolgozta fel.¹⁷

Maradandó értékű *Eckhart* Ferenc kutatásainak hagyatéka, a lengyel jogfejlődés jelentős intézményei vagy a magyar – lengyel – litván irány mentén egyes jogelemek átvételéről. Kiemelkedő alkotása: *Les constitutions Hongroise et Polonaise au moyen age*. (In.: Prezwodnik Historyezno-Prawny. Lwów, 1934. Lengyel nyelvű beszédeinek kéziratjai. In.: Magyar Tudományos Akadémia – Kézirattár, 1930-as évek. 48. fond, Ms 5617/4–5.) Korábban a Monumenta Poloniae Paleografica kiadványt értékeli bécsi kutatásai során; a középkori magyar magán – családjog litvániai hatására hivatkozott. Szentkorona-eszme könyvében a corona Regni Poloniae és a c. r. Bohemiae jellegzetes vonásait fejtette ki. Nehéz közéleti feltételekben, emberi tudósi tartásával, fiatal oktatótársainak emlékezetes példát mutatott; az őt ért hármás „nemtelen támadáskor” is, ahogyan utóbb dékánutóda annak indítékait minősítette. Az ország színe előtti „első” Eckhart – vitában védelmet (1931) parlamenti ülésen is, Klebelsberg Kunó tárcavezető

¹⁶ Karol KORÁNYI: *Powszechna historia państwa i prawa w zarisje*. Warszawa, 1953–1959. 1–3. köt.

¹⁷ *Ugoda węgiersko-chorwatska 1868 roku*. Wrocław – Warszawa – Kraków, 1969.

nyújtott, a felfokozott támadásokkal szemben. Szűkebb keretben az ELTE Jogi Kara tanácsának 1954/55. V. rendes ülésén (1955. május) a „másodikban” védtek: Bónis György, Révész László, Hajdú Gyula, Szabó Imre, Világhy Miklós dékán elnökletével, míg a vádak élet többen tompították magyarázatokkal.

Az ezredforduló küszöbétől a „harmadik” vitát több nézetváltozat irányába szerteágazva, egyre terjedő tárgyszerűbb érveléssel, a szakirodalom napirenden tartja. Figyelemreméltó Eckhart Ferencnek a lengyel-litván unió kapcsán, hogy az utóbbi jogába a miénk a befogadására utaláshoz hasonlóan, tankönyvében (1946) a horvát fejezetek, a szlovén etnikum jelenlétét adatolják. Szlovén szerző könyve (horvát fordításban is) Hunyadi Mátyás királyra, a szlovénságban továbbélő várakozástudatnak két részt szentel. Elődeik ittlévő településeire, horvát történeti kartográfiai kiadvány egykori térképei szintén közvetítenek támpontokat. Mindezek nálunk alig ismert források, a hajdani államközösség létrejöttének körülményeiről, a szokászados együttélés folyamatáról érdekes bizonyítékkal szolgálnak.¹⁸ Kral Matia – Kralj Matijaz iránti rokonszenv egyik indoka a szlovének történetileg hiteles szembenállása III. Frigyes császár uralmával. Ennek súlyát növelték Mathias Corvinus törökhódítás elleni hadviselésben szerzett érdemei elismerésének máig eleven hagyománya, ami hajdan valóságos létbiztonsági érdekeknek számított.¹⁹

Mindkét közjogilag egyazon államfő uralma alatt megalakult, évszázadokig fennállt alkotmányköteték, döntően a perszonálunió jegyeit hordozza. A hosszan tartó időszakok természetszerű változásai mellett, a monarchikus államformához fűződő jogosítványok kölcsönösen elfogadottak voltak. Már a Neoacademia Zagrebiensis (1669–1773) tananyagában a Manuale Juris-peritorum Hungariae; az Assertor libertatis Hungariae, Croatiae etc. Andreas Rex Hierosolymitanus könyvecskéket; az Aranybulla jus resistendi et contradicendi tételét oktatták. Lengyelország és Litvánia közjogi kapcsolataiban, a közös uralkodó hatalmát a képviseleti államszervek szilárdítják meg, a litván és lengyel sejm-ek ismételt (ön)gyengítésével tetézve. A két perszonálunió megszüntetésének drámája (1791; 1918), a korszellem is okozta hátrányok ellenére, az alkotmány- és jogfejlődés kedvező eredményeinek utóhatását ma már megnöveli.

¹⁸ v. ö. Vladimir MALEKOVIĆ (Urednik/Editor): *Granice Hrvatske na zemljovidima od XII. do. XX. stoljeća – Borders of Croatia on maps from 12th to 20th century*. Zagreb, 1993 (háromnyelvű, németül is). Marcus TENNER: *Croatia. A nation forged in War*. New Heaven – London, 1997. Stane STANIČ: *Slovenija*. Ljubljana, 1994. (horvát nyelvű fordítása) Ceres, Zagreb, 1996.

¹⁹ Az európai országok joghistóriája kérdéskörét tágabb kérdésekre és összefüggésekre vonatkoztatva, a hazai szakirodalom fontosabb műveiből felidézzük – WENZEL Gusztáv: *Egyetemes európai jogtörténet*. Budán, 1869.; HAJNIK Imre: *Egyetemes európai jogtörténet a középkor kezdetétől a francia forradalomig*. Budapest, 1896. (4. kiadás) HORVÁT Pál: *A kelet és közép-európai népek jogfejlődésének főbb irányai (különös tekintettel a környező népek jogfejlődésére)*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1968.; RUSZOLY József: *Európa jogtörténete*. Püski, Budapest, 1996.

FERENC PECZE

DATUM TO THE CUSTOM OF TWO EUROPEAN DOUBLE STATE-
POLITIESTHE HUNGARIAN-CROATIAN AND THE POLISH-LITHUANIAN PERSONAL
UNIONS

(Summary)

The author has already written several books and papers on the history of Slavic states and the relation of Hungary to the ones mentioned. This essay aims to demonstrate the most important sources of the topic: the fundamental events, charters and characters of the personal unions between the Realm of Hungary and Croatia (1002-1918) and the Realm of Poland and Lithuania (1386-1791). He also calls the attention to the Polish constitutional charter of 1791 which is regarded as the first codified state constitution in Europe. One can read about the most significant Slavic (mainly Croatian and Polish) special literatures and opinions connected with the common centuries or decades with the Hungarian Realm, and the author emphasizes the importance of the Central European universities founded in the middle age, too.